

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Ett groteskt och gigantiskt fettberg – om uppkomsten av ett monster i London
Henriksson, Blanka; Sund, Ann-Helen

Published in:
Folkeminner. Tidskrift for Norsk Folkeminnelag

Published: 01/01/2023

Document Version
Final published version

Document License
Publisher rights policy

[Link to publication](#)

Please cite the original version:
Henriksson, B., & Sund, A.-H. (2023). Ett groteskt och gigantiskt fettberg – om uppkomsten av ett monster i London. *Folkeminner. Tidskrift for Norsk Folkeminnelag*, (74), 14-23. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe202402025297>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Blanka Henriksson og Ann Helen Sund

Ett groteskt och gigantiskt fettberg – om uppkomsten av monster i London

Det är ett monster och det kommer att krävas många maskiner och mycket mankraft för att få bort det, eftersom det har satt sig så hårt, sa Matt Rimmer på Thames Waters avfallsenhet, i förra veckan. (Krylmark 2017)

Monstret som beskrivs i en artikel i branschtidningen *Ny Teknik* är ett så kallat fettberg som hittades i Londons kloaker i september 2017. Fettbergsmonstret lyftes fram i dagstidningar världen över efter att det hade upptäckts och visat sig vara ovanligt stort och svårbearbetat. Den här typen av ansamlingar kan uppstå i kloaktunnlar när matfett från restauranger och hushåll spolats ner i avloppet tillsammans med engångsartiklar som inte bryts ner, som till exempel våtservetter, blöjor och sanitetsprodukter. På engelska är ordet "fatberg" etablerat som benämning på fenomenet. I London är problemet stort eftersom kloakerna många gånger är mycket gamla, konstruerade under den viktorianska tiden, och inte dimensionerade för den mångmiljonbefolkning som nu finns där. Fett och kalk från murbruket i tegeltunnlarna stelnar i en saponifieringsprocess (liknande den vid tvåtillverkning) och i stället för att skräpet sköljs vidare till reningsverken skapas ogenomträngliga proppar som måste avlägsnas med mankraft. Vi kommer i den här artikeln¹ att fördjupa oss i medierapporteringen om denna händelse, och diskutera vad som händer när ett trängande infrastrukturellt avfallsproblem, oavsiktligt orsakat av miljoner människors vardagliga aktiviteter, tar form som ett monster i underjorden – en entitet att bekämpa, förskräckas, fascineras och kanske också lära sig något av. Det skulle visa sig att flera aktörer var intresserade av att utforska fettbergets makabra och hemlighetsfulla kropp på olika sätt, och av att framvisa den med olika pedagogiska syften.

Nedspolat matfett och engångsartiklar kan i värsta fall bilda fettberg i kloakerna.
Copyright: Thames Water.

Att upptäcka ett fettberg

Att fettberget blev en sådan mediakändis är förenat med dess monstruösa dimensioner, som i jämförelse med dittills uppkomna fettberg slog alla rekord. Det sades väga 150 ton och vara 250 meter långt och arbetet med att forsla bort det tog flera veckor. Det medierade fettberget ramades in som en överraskande upptäckt: "A grotesque and gargantuan fatberg has been discovered under the streets of London" (Morley 2017). Möjligheterna att göra en plötslig upptäckt i dagens utforskade värld är inte stora, men här finns de, och många gånger är beskrivningarna som tagna ur Guinness rekordbok.

Vi får veta att fettberget är "längre än Tower bridge" (t.ex. Adams 2017) och vägde lika mycket som elva av de berömda röda två-våningsbussarna. Dessa lokala exempel gjorde fettberget hanterligt och begripligt samtidigt som det fördes närmare läsaren och knöts samman med staden London på nya sätt. Jämförelser med bussar och broar lyfter upp detta infrastrukturella problem till en plats mitt ibland oss, men samma jämförelser bidrar också till forandet av något ytterst bisartt och makabert, ett fettberg som i tidningsillustrationer tar över och ockuperar en av Londons mest berömda broar. Med civilisationen, urbaniseringen och globaliseringen kommer också baksidor, och en anrik miljonstad som London kan till och med skryta med de värsta följderna. Fettberget attraherar och väcker känslor av nyfikenhet och beundran. Det är spännande, underligt – en ny upptäckt, någonting extraordinärt: "It's grand, magnificent, fascinating and disgusting" (Sparkes 2018).

Att bekämpa ett monster

Fettberget påminner oss också om en närvaro under ytan. Det som har spolats ner i toaletten för att glömmas bort återvänder, nu i form av ett monster.

An underground demon is plaguing London. Silently and stealthily, it grows terrifyingly in size and slithers through the sewers below our feet like a globby basilisk, waiting until the day it can rise above ground and take over the city.
(Hurst 2017)

Att kloakerna befolkas av olika okända och monstruösa varelser är ett motiv bekant från moderna folksägnor (Brunvand 1981:90–98; Klintberg 1988:49–56), men föreställningen finns belagd så långt tillbaka som antiken (Asplund Ingemark & Ingemark 2004:116–119). Monster i folklöre och populärkultur har åtminstone två saker gemensamt. Det ena är den enorma storleken och den andra är deras förmåga att svälja sina fiender eller människor i allmänhet (Gilmore 2009). Likt dessa traditionella monster hotar fettbergsmonstret att expandera och svälja platserna och människorna ovan jord. Detta monster sväljer allt som människor slänger ner i avloppet, men i samma process som det äter vårt bortkastade skräp växer det i massa och blir större och mer skrämmande hela tiden.

”[T]hey are our worst enemy” säger kloakarbetarna från Thames Water om fettbergen i intervjuer (Johnston 2017). Thames Water är ett privat bolag som ansvarar för vattenförsörjning och rening av avloppsvatten i större delen av London med omnejd, och det är de som därför måste handskas med kloakernas fettberg. Fettmonstret sprider kaos i staden, inte bara genom att täppa till kloakerna, utan också för att kloakernas innehåll kan tvingas ta nya rutter, upp ur jorden och ut i dagsljuset. Det händer också att man måste stänga av vägar och parkeringsplatser (Osborne 2017). I de klassiska monsterberättelserna dyker monstret mystiskt upp ur skuggorna i en lugn intet ont anande värld, där människor till att börja med vägrar tro på dess existens, bortförklarar det eller rent av ignorerar det. Småningom börjar förödelsen, och medvetenheten om hotet vaknar, med påföljden att omgivningen slutligen reagerar, förenar sig och samlar sina krafter under en gemensam hjälte som konfronterar besten (Gilmore 2009:13). Det är kloakarbetarna som upptäcker att monstret finns där i kloakerna, och berättar om hur farligt det är. ”It’s very lucky we caught this one,” säger en talesman för Thames Water (Taylor 2017). Det är också kloakarbetarna som stiger ner i underjorden för att bekämpa monstret. Klädda i skyddsoveraller slåss de med spadar och skyfflar mot ett berg av gammal matolja och använda blöjor (Adam 2018). Men när ett fettberg är besekrat hittas kanske ett nytt på ett annat ställe. Kampen mot monster är en evig cykel av drabbning, seger (förhoppningsvis) och drabbning igen när monstret återuppstår (jfr Gilmore 2009:13)

Äckligt och dödligt fett

I de grafiska och skriftliga framställningarna möts vi av något som dryper av fett, men det mjuka matfett som fettberget huvudsakligen består av har stelnat och koagulerat till något

oaptitligt, långt ifrån det kulinariska. Fett är förknippat med sjukdom, hjärtattack och igentäppta artärer – vanliga dödsorsaker i det samtida västerländska samhället. Inbakade i dessa hot finns också fettets moraliska dimensioner, där ätandet av fett kan vara en ibland tillåten njutning eller en alltid förbjuden last (Kulick & Meneley 2005).

I berättandet om fettberget framställs staden som en kropp och avloppssystemet som blodådror i en intrikat relation där det under ytan lurar faror med förödande konsekvenser. Ansamlingar av fett inte bara stör flödet tillfälligt utan kan i slutändan leda till totalt kaos, eller död: "Like an artery stuffed with plaque can lead to a heart attack, the tons and tons of fat clogging up London's sewers were slowly choking the city" (Schultz 2013). Ansvar för detta tillstånd, om det så är de igentäppta artärerna hos en människa, eller stadens stockade avloppstunnlar, ligger hos ingen annan än dig själv. På samma sätt är det individen som bär skulden till förloppet i avloppet, genom sina matvanor och sin livsstil. Hotet kommer dels plötsligt nerifrån underjorden som en överraskning, dels långsamt smygande inifrån när en fettpropp sakta byggs upp. Fettberget är inte enbart något som har växt fram eller uppstått i kloakerna, det är också skapat av människor som ett resultat av mänskliga handlingar. Om fett är något som bör kontrolleras, blir framvällande, växande fett ett tecken på förlust av kontroll, eller något alldeles bortom kontroll. Denna dubbelhet tycks rubba ordningar och leda till uppkomsten av monster.

Fettberget som relik

I oktober 2017 avlägsnades två bitar av det då bortforslade och till biodiesel omvandlade fettberget för att tillföras de museala samlingarna hos Museum of London. En bit fettberg sägs ha stått på museets önskelista redan länge och utställningen där delar av fettberget ställs fram skulle visa hur detta är en väsentlig del av Londons historia (Adam 2018). Museet ville med fettberget främja reflektioner över livet vi lever här och nu hos besökarna.

"Monstret i Whitechapel" – det 250 meter långa fettberget i Londons kloaksystem som fick global uppmärksamhet förra året – spolats inte bort helt och hållet. Till helgen öppnar en flott utställning på stadsmuseet Museum of London, rapporterar The Observer. (TT 2018)

De sista kvarlevorna i form av två fettbergsbitar lufttorkades under flera veckor och ställdes ut i en glasmonter i februari 2018. Fokus låg på att bevara fettberget så likt det ursprungliga som möjligt, utan att utsätta vare sig museibesökare eller andra föremål för möjliga risker. Samtidigt som det rekordstora fettberget reducerades till bara två små stenar, tycks det via musealiseringen också ha blivit mer farligt och mer främmande. Till skillnad från traditionella museivitriner som ska skydda föremålen från publikens oförsiktighet menar man att det här är publiken som ska skyddas från detta farliga föremål (Hester 2018). Det avgränsas kraftigt och publiken tillåts inte känna dess odör, eller museiarbetarna att röra det utan skyddsutrustning (Sparkes 2018). Överraskande upptäcker görs, när besökare bland annat får syn på skymten av ett bekant godispapper i det främmande föremålet eller till och med

tecken på liv, i form av flugor som kläcks fram och mögel som sakta bildas – en utveckling som kunde följas på distans via en webbkamera som museet installerat.

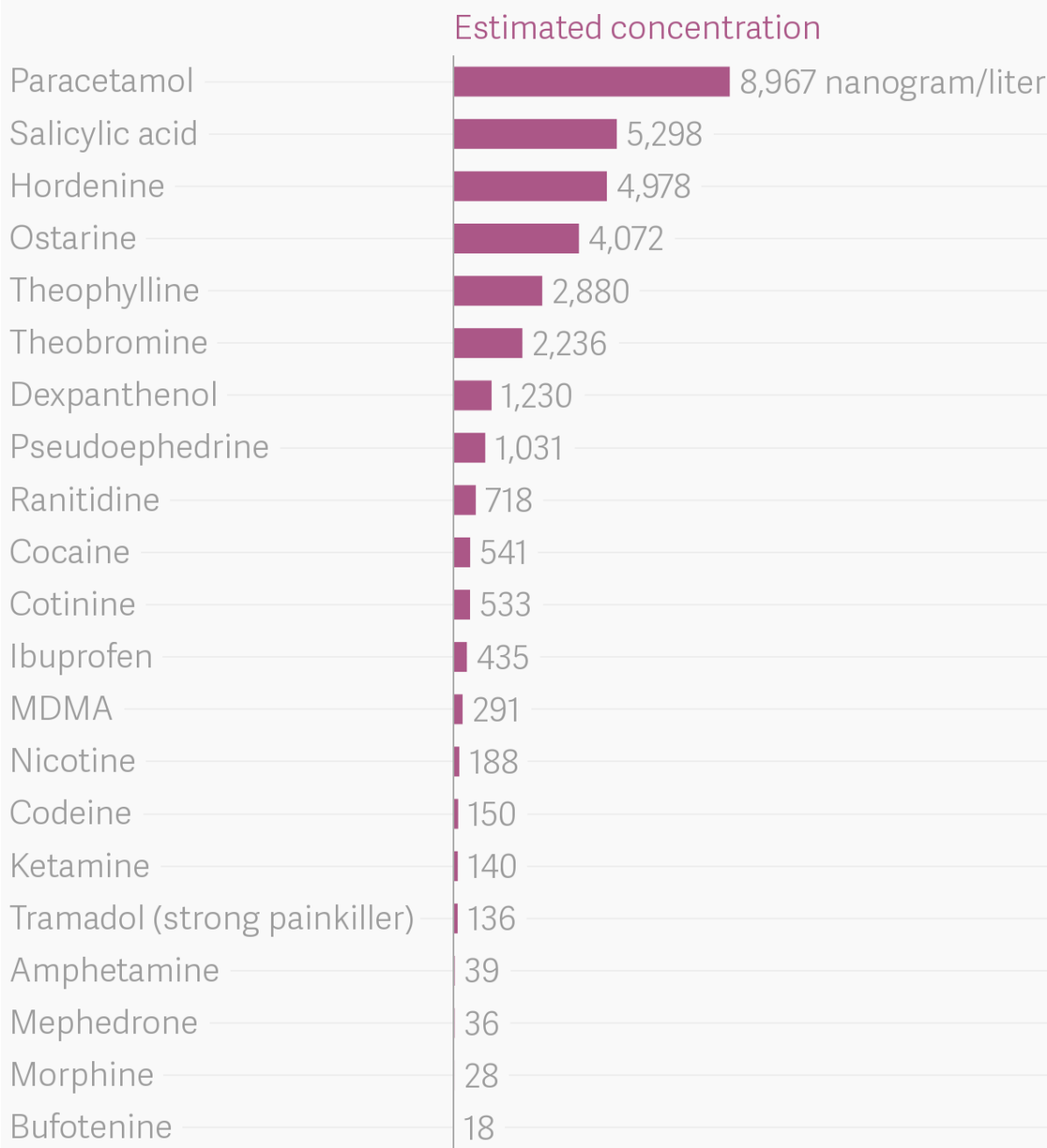

Musealiseringen av fettberget innefattade ett flertal säkerhetsåtgärder. Här ses en av bitarna utställd och innesluten i dubbla glasvitriner. Copyright: Museum of London.

På obuktionsbordet

När ett nytt, ännu större fettberg hittades våren 2018 i Londonstadsdelen South Bank, blev de makabra dimensionerna ännu mer framträdande. Om museet närmade sig och visade de sparade fettbergsbitarna som en slags relikier, så grep dokumentärfilmen "Fatberg Autopsy – secrets of the sewers" sig an detta fettberg som ett lik. Dokumentären lovade att avslöja "the filthy secrets contained within a supersized fatberg" och ge nya insikter i en växande urban kris. Undersökningen av fettberget iscensattes som en brottsplats, med inhägnade ytor och strålkastare. Reporterns första ord när hen kommer fram är också: "It looks like a murder scene!" (Channel 4). Fettbergsmassan har placerats på ett stort obduktionsbord som "an enormous, horrid corpse", på vilket det ska utföras "keyhole surgery on the flesh and bones of London itself" (Golby 2018). Det döda monstret har förvandlats till både ett offer och ett vittne som ska läsas (jfr Åkesson 1997:29). Nu ska vi få reda på dels vad fettberget verkligen är gjort av, dels vad det avslöjar om oss människor i form av förövare, "we want to find out exactly what it is made of" and "and what it reveals about us" (Channel 4).

All the drugs found in London's fatberg autopsy

△ T L △ S | Data: Channel 4/Thames Water

”Obduktionsprotokollet” från dokumentären ”Fatberg Autopsy” visar rester av en lång rad kemikalier knutna till befolkningens vanor. Allt från smärtstillande via hudvård till tunga droger. Diagram: www.theatlas.com

Genom detta rättsmedicinska möte med fettbergskroppen görs nya upptäckter och hittas bevis – vilket kan ses i läkemedelsanalyserna, presenterade som diagram över alla "främmande" ämnen, som kokain och amfetamin, som hittas i fettbergskroppen (Fernandez 2018). "Acne creams, household soaps, paracetamol and a mass of illegal gym supplements and recreational drugs were also revealed to be in the fatberg's DNA" (Harrison 2018). Det finns ingen möjlighet att dölja sina handlingar när ens (mänskliga) avfall läggs under mikroskop: "Allt vi stoppar i våra kroppar kommer att hamna här", säger en av experterna i

dokumentären (Channel 4). Obduktionen av fettberget tar fram de hemliga vanorna hos alla de Londonbor som har bidragit till dess tillväxt. Fettbergets lik blir analogt med stadens samlade befolknings kropp, med "London itself".

Avslutning

Det blir alltmer uppenbart att det avfall vi skapar inte försvinner – ifall "vi" någon gång på allvar trott det. Avfall har på många sätt idag förflyttat sig från samhällets marginaler till dess centrum, genom fokus på cirkulär ekonomi, återbruk, avfall som en resurs och något som skapar arbetstillfällen (Valkonen et al 2019). Men avfall kan också återvända på överraskande sätt. Det kan ha ingått föreningar av oväntade slag, som i fallet med fettberget, när fett binds ihop av våtservetter och reagerar med murbruk i kloaktunnlar konstruerade i en annan tid, som knappast heller förutsåg att sådana substanser skulle spolas ner i stor omfattning. I världshaven bildas öar av plastskräp, och i vattnet ingår numera mikroskopiska mikroplaster och medicinrester vars effekter på olika former av liv, inklusive oss själva, vi ännu inte vet så mycket om. Ämnen och material färdas vidare och bildar nya sammansättningar och ekologier, börjar leva egna liv med effekter vi inte kan förutse eller kontrollera.

Okontrollerbarhet, oförutsägbarhet, ambivalens och hybriditet är också något som utmärker monster. Monster brukar bemötas med lika delar rädsla, avsky och fascination. Margrit Shildrick ställer frågan om vad det egentligen är som sker i mötena med monster, och vad det är vi ser eller letar efter i monstret (Shildrick 2018). Monster blandar verklighet och fiktion (Hellstrand et al 2018) och fettberget visade sig vara bra på att alstra berättelser och associationer, allteftersom det fortsatte sin färd från kloakerna vidare till museet och till tv-produktionen.

I de olika exempel vi beskrivit tas fettberget som monster fram på lite olika sätt av aktörer i olika sammanhang, med sina skilda förhållningssätt och tekniker. Att förhålla sig till ett monster – till det som är okänt, farligt och hotande – kan ske med kraft och våld, med säkerhetsåtgärder och observation, eller genom analys och laboratorieprov. Genom dessa olika framställningar, förmedlas också moraliska budskap till allmänheten om avfallshantering ("don't feed the fatberg"), om livsstil (matvanor och andra vanor), och kanske slutligen om hur det är att leva i en storstad tillsammans med miljoner andra människor, saker, byggnader, avlopp, frestelser, längtan, laster, minnen, fantasier, rädslor, överraskningar, besvikelser – vilket fettbergets makabra kropp tycktes blanda samman, utan någon som helst respekt för gränser dem emellan. Möjligen kan denna outsinnliga reservoar också förstås som en källa till att fettbergsmonstret alltid skulle leva vidare. Vi ser oss själva i monstret lika mycket som vi ser "det andra", menar Gilmore (2009:191).

Källor

Mediamaterial

Adam, Karla 2018. A nasty 'fatberg,' a lump of grease, wet wipes and condoms, is now being displayed at the Museum of London. *The Washington Post* 9.2.2018.

<www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2018/02/09/gross-but-strangely-compelling-chunks-of-londons-fatberg-go-on-display/?noredirect=on&utm_term=.5165c464579b> [26.3.2018]

Adams, Tim 2018. London's fatberg on show: 'We thought of pickling it'. *The Guardian* 4.2.2018. <www.theguardian.com/culture/2018/feb/04/fatberg-museum-london-display-pickling-age-waste> [23.3.2018]

Channel 4 2018. *Fatberg Autopsy – Secrets of the Sewers*. [tv-dokumentär]

Fernandez, Colin 2018. Britain's biggest fatberg yet is at least 750 yards long and is made up of cooking oil, wet wipes and DRUGS. *The Daily Mail* 24.4.2018.

<www.dailymail.co.uk/news/article-5651411/Britains-biggest-fatberg-cooking-oil-wet-wipes-DRUGS.html> [12.12.2018]

Golby, Joel 2018. I Watched People Dissect London's Fatberg to See What It's Made of. *Vice* 24.4.2018. <www.vice.com/en_uk/article/j5a3x3/i-watched-people-dissect-londons-fatberg-to-see-what-its-made-of> [12.12.2018]

Harrison, George 2018. S** Tshow. Up to your knees in sewage and surrounded by deadly gasses... the grim job of breaking up Britain's 750 metre-long fatbergs by HAND. *The Sun* 24.4.2018. <www.thesun.co.uk/news/6128506/sewage-fatbergs/> [12.12.2018]

Hester, Jessica Leigh 2018. How a museum cares for a giant chunk of dried-out fat. A conservator shares the nitty-gritty details about taking a fatberg from the sewer to an exhibition. *Atlas Obscura* February 16, 2018. <www.atlasobscura.com/articles/london-fatberg-museum-exhibition-conservation> [20.3.2018]

Hurst, Phoebe 2017. London restaurants have created a 'monster fatberg' under the city. *Munchies* 11.10.2017. <munchies.vice.com/en_uk/article/evp35z/london-restaurants-have-created-a-monster-fatberg-under-the-city> [27.3.2018]

Johnston, Chris 2017. Fatbergs: 90% of London restaurants are contributing to problem. *The Guardian* 11.10.2017. <www.theguardian.com/environment/2017/oct/11/fatbergs-london-restaurants-oil-food-grease-traps> [26.3.2018]

Krylmark, Viktor 2017. Londons fettberg får en andra chans. *Ny teknik* 20.9.2017. <www.nyteknik.se/biodiesellondonpopularteknik/londonsfettbergfarenandrachans/935180> [15.2.2023]

Morley, Nicole 2017. Biggest ever fatberg 250 metres long weighing 130 tonnes discovered under London. *Metro* 12.9.2017. <metro.co.uk/2017/09/12/biggest-ever-fatberg-250-metres-long-weighing-130-tonnes-discovered-under-london-6921215/> [13.8.2018]

Osborne, Samuel 2017. 'Monster fatberg' weighing more than 10 double deckers found clogging east London sewer. *Independent* 12.9.2017 <www.independent.co.uk/news/uk/home-news/fatberg-east-london-sewer-10-double-decker-buses-kingston-monster-fat-whitechapel-thames-water-a7943036.html> [27.3.2017]

Schultz, Colin 2013. A 16-ton ball of lard was just found in a London sewer. *Smithsonian* 6.8.2013. <www.smithsonianmag.com/smart-news/a-16-ton-ball-of-lard-was-just-found-in-a-london-sewer-24052831/#LS2k45jSxQWQHDFx.99> [17.8.2018]

Sparkes, Vyki 2018. Fatberg! Exhibiting the 'Monster of Whitechapel'. *Museum of London* 6.2.2018. <www.museumoflondon.org.uk/discover/exhibiting-fatberg-monster-whitechapel> [27.3.2018]

Taylor, Matthew 2017. 'Total monster': fatberg blocks London sewage system. *The Guardian* 12.9.2017. <www.theguardian.com/environment/2017/sep/12/total-monster-concrete-fatberg-blocks-london-sewage-system> [26.3.2018]

TT 2018. Fettmonster möter världen på museum. *Sydsvenskan* 5.2.2018. <www.sydsvenskan.se/2018-02-05/fettmonster-moter-varlden-pa-museum> [27.3.2018]

Litteratur

Asplund Ingemark, Camilla & Ingemark, Dominic 2004. *Sagor och svartkonst under antiken*. Lund: Historiska media.

Brunvand, Jan Harold 1981. *The vanishing hitchhiker: American urban legends and their meanings*. New York: Norton.

Gilmore, David D. 2009. *Monsters: Evil beings, mythical beasts, and all manner of imaginary terrors*. University of Pennsylvania Press.

Hellstrand, Ingvil, Line Henriksen, Aino-Kaisa Koistinen, Donna McCormack, Sara Orning 2018. "Promises, Monsters and Methodologies: the Ethics, Politics and Poetics of the Monstrous". *Somatechnics* Volume 8, Issue 2.

Henriksson, Blanka & Sund, Ann-Helen 2018. "'It's alive!' Om upptäckten av ett fettberg i Londons kloaker". *Budkavlen* 97, 259–293. <doi.org/10.37447/bk.90635>

Henriksson, Blanka & Sund, Ann-Helen 2019. "Knowing Fatbergs: Waste as Matter, Monster and Mystery". *Ethnologia Scandinavica* 49, 162–180. <gustavadolfsakademien.se/tidskrifter/bok/ethnologia-scandinavica-2019>

Klintberg, Bengt af 1988 [1986]. *Råttan i pizzerian: folksägner i vår tid*. Stockholm: Norstedt.

Kulick, Don & Meneley 2005. "Introduction". *Fat: the anthropology of an obsession*. Ed. Kulick, D. & Meneley, A. New York: Jeremy P. Tarcher/Penguin.

Shildrick, Margrit 2018. "Visual Rhetorics and the Seductions of the Monstrous: Some Precautionary Observations". *Somatechnics* Volume 8, Issue 2

Valkonen, Jarno, Olli Pyyhtinen, Turo-Kimmo Lehtonen, Veera Kinnunen, Heikki Huilaja 2019. *Tervetuola jäteyhteiskuntaan! Aineellisen ylijäämän kanssa eläminen*. Tampere: Vastapaino.

Åkesson, Lynn 1997. *Mellan levande och döda. Föreställningar om kropp och ritual*. Stockholm: Natur och kultur.

ⁱ Artikeln bygger till stora delar på två tidigare publicerade artiklar: Henriksson & Sund 2017 samt Henriksson & Sund 2019.